

SOCIO-LINGUISTIC CHARACTERISTICS AND USE OF TABOO IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Madina To'xamurodova

Doctoral Student, Tashkent State University of Oriental Studies

ABSTRACT

Taboo varies from one society to another based on differences in belief, morality, and culture. However, the question arises: where did the concept of taboo actually originate, and what is its history? The word "taboo" originates from Tongan (tapu) or Fijian tabu (forbidden, prohibited, banned), among others, connected with Maori tapu.

Tabuning o'ziga xos xususiyatlari qaysidir jihatlarida Robertson Smit, Freyzer, Freyd, Levi-Brahl, Van Gennep, Radcliffe Braun va Doktor Steiner kabi olimlar e'tiborini tortib, ularning ishlarida ham aks etadi.

Jorj Shtayner o'zining "Tabu" kitobida tabuning tarixiy, madaniy va sotsiologik ildizlarini o'rganadi va uning ahamiyatini ta'kidlash uchun ta'riflar va misollar keltiradi. "Tabu" atamasi polineziyacha "tapu" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, birinchi marta 18-asr oxirida kapitan Jeyms Kukning Tinch okeanining janubiy qismiga sayohati paytida yevropaliklar duch kelgan qabilalar tilidan olingan. Kuk polineziyaliklarning muqaddas, taqiqlangan yoki xavfli narsalar yoki harakatlarga nisbatan tabudan foydalanishini kuzatdi va ularni daxlsiz deb belgilaydi. Kukning polineziyaliklar bilan bo'lgan uchrashuvi G'arb tafakkuriga tabu tushunchasini kiritdi va u keyinchalik antropologik va sotsiologik tadqiqotlar uchun markazga aylantirdi.

U kitobining ilk sahifalarida tabuni quyidagicha ta'riflaydi "Tabu xavfli yoki nozik vaziyatlarda udum ahamiyatiga ega, cheklovchi xatti-harakatlarni o'z ichiga oladigan itoatkorlikning ijtimoiy mexanizmlari bilan bog'liq. U xavf sotsiologiyasi qatorida bo'lib, shaxs va jamiyatni "xavf ostidagi va xavfli shaxslar" dan himoya qilishga taalluqlidir."

Jeyms Freyzer o'zining "Oltin shox" asarida "tabu" atamasi haqida ta'riflar va munozaralar keltiradi. Freyzer tabuni ibtidoiy jamiyatlardagi asosiy tushuncha sifatida ko'rib chiqadi va uni qo'rquv, hurmat va g'ayritabiiy oqibatlarga ishonishga asoslangan taqiqlar tizimi sifatida tavsiflaydi. Uning tavsifi tabular jismoniy, ma'naviy yoki ijtimoiy xavfdan qochish uchun inson xatti-harakatlarini tartibga soladi, degan g'oyani olg'a suradi.

Freyzer tabu asosan ikki turda yuzaga keladi degan g'oyani olg'a suradi. Bular:

1. muqaddas narsalar, joylar yoki shaxslar;
2. xavfli: nopok, la'natlangan yoki ruhiy jihatdan zarar keltiradigan narsalar yoki odamlar;

Asarda keltirilgan bir nechta tabu hisoblangan holatlardan misollar sifatida quyidagilarni ko'rishimiz mumkin.

Qirollar o'z mavqelarini saqlash maqsadida ba'zi oddiy hisoblangan, sochlarini kesish, quyoshga qarash, yerga teginish kabi ishlarni qilishi mumkin emasdi. Ayollar odatda homiladorlik va menustratsiya davrida boshqalardan ajratib qo'yilardi. Ularga muqaddas buyumlarga teginish, ibodatxonaga kirish, marosimlarda qatnashish kabi ishlar taqiqlangan. Qadimgi odamlar uchun o'lganlar katta kuchga ega va xavfli deb hisoblanib, ularning ismlari tilgan olinmagan. Marhum vafot etgan uylar yo bo'sh qoldirilgan, yoki buzib yuborilgan. Asarda ma'lum guruhdagi insonlar uchun ba'zi taomlardan yeyish tabu hisoblanishi ham aytiladi. Misol sifatida, hindlarning sigir go'shtini yeyishi, ro'za tutish vaqtida taomlanish kabi.

Shteyner esa tabuni turli kategoriyalarga quyidagi tarzda ajratgan:

Diniy tabular: muqaddas narsalarga tegmaslik yoki muqaddas joylarga tozalanmasdan kirishni taqiqlash.

Ijtimoiy tabular: o'lim, jinsiy aloqa, hayz ko'rish va tug'ilish bilan bog'liq qoidalar, ular ko'pincha jamiyatda tartib va poklikni saqlash uchun tartib sifatida belgilanadi.

Oziq-ovqat tabulari: Islomda cho‘chqa go‘shiti yoki hinduizmda mol go‘shiti kabi o‘ziga xos oziq-ovqatlarni iste‘mol qilishga cheklovlar.

Lingvistik tabular: ba‘zi so‘zlar yoki mavzulardan qochish, ayniqsa rasmiy kontekstda.

Lingvistik tabular antropologiya va sotsiologiyadagi tabulardan tubdan farq qilmasada, tabular natijasida kelib chiqishi mumkin bo‘lgan muammolar va madaniyatlararo tushunmovchiliklarni yengishga yechimlar keltiradi.

Lingvistik tabu - bu omma oldida aytilsa, sharmandalik va uyat yoki shok tuyg‘usini uyg‘otadigan va tinglovchining hissiyotlari yoki e‘tiqodlariga hurmatsizlik bo‘ladigan har qanday so‘z, ibora yoki mavzu. (Qanbar, 2011)

O‘zbek tilining izohli lug‘atida tabuga quyidagicha izoh beriladi: Diniy e‘tiqod, irim, qo‘rqish va shu kabilar ta‘sirida ma‘lum so‘z, harakat kabilardan tiyilish, ularni cheklash, man etish; ishlatilishi, qo‘llanishi cheklangan, man etilgan so‘z, narsa, harakatning o‘zi.

Siqqiqiy (2003)ning ta‘kidlashicha, G‘arbliklarning "tabu" tushunchasi Arablarning "harom" tushunchasi bilan o‘zaro o‘xshashdir.(78-bet) Tabu tili aylanma yo‘llar va ishoralar bilan ifodalanadigan so‘z va harakatlardan iborat (153-bet). Gu (2002) ta‘kidlashicha, "Tabu" hodisasi "muqaddas" yoki "daxlsiz" degan ma‘noni anglatadi (264-bet). Heins (2007) ga ko‘ra, tildagi tabu so‘zlar arxaik bo‘lib, ular orasida shak keltirish, ya‘ni Xudo haqida hurmatsiz nutq va kufr, ya‘ni dinga hujumlar kirs, Gao (2013) tabuning turlari, jumladan hojatga chiqish, o‘lim va kasallik, jinsiy aloqa, to‘rt harfli so‘zlar, maxfiylik, kamsituvchi, seksistik va irqchi til kabilarni muhokama qildi. Qo‘shimcha tarzda, Finn (2017) tuy‘gularni junbushga keltirishga sabab bo‘ladigan beshta tabu so‘zlarni tasvirlab ko‘rsatadi. Bular insonning dini bilan bog‘liq g‘ayritabiiy qo‘rquv, tana sekretsiyasi va jirkanish hissini uyg‘otadigan tanaa'zolari, qo‘rquv tuyg‘usini qo‘zg‘atuvchi kasallik va o‘limga aloqador so‘zlar, nafrat uyg‘otadigan odamlar yoki etnik guruhlar. (Pervaiz & Arshad, Xudadod va Tohir, 2022, 13-26)

Sotsiolingvistlarning ta'kidlashicha, taqiqlangan so'zlar ko'pincha jamiyatdagi kuch dinamikasini aks ettiradi. Til tanlash, masalan, tabu so'zlardan foydalanish yoki undan qochish, isyon, ijtimoiy birdamlik yoki hokimiyatga bo'ysunishni anglatishi mumkin. Masalan, so'kinishlar ko'pincha hokimiyatga qarshi chiqish yoki umidsizlikni bildirish uchun ishlatililib, rasmiy holatlarda qattiq senzura uchraishi mumkin.

Lingvistik tabularga misollar:

Tana funksiyalari bilan bog'liq tabular:

Ko'pgina jamiyatlar tana funksiyalari haqida so'z yuritishni noto'g'ri deb hisoblaydi, bu esa yevfemizmlardan foydalanishga yoki bu mavzudan umuman qochishga olib keladi.

Ingliz tilidan misollar:

"Pee" ("yozilmoq") va "poop" ("ahlat qilmoq") kabi so'zlar "urinate" ("siymoq") yoki "defecate" ("defekatsiya qilmoq") kabi aniqroq atamalarga nisbatan yumshoq shakllardir. Yevfemistik atamalar sifatida umumiy qilib "going to the restroom" ("hojatxonaga borish") yoki "freshening up" ("shamollab kelish") kabi alternativlarni qo'llash mumkin.

O'zbek tilidagi ushbu holat uchun yevfemistik alternativlar sifatida "hojatga chiqish", "yozilib kelmoq", "eshikga chiqmoq" kabi bir qancha atamalarni ishlatish mumkin.

Inglizlarda "Period" ("oy ko'rmoq") kabi ayollar gigienasi atamalari ko'pincha "time of the month" ("oy vaqti") yoki "aunt Flo" ("Flo xola") kabi yevfemizmlar bilan almashtiriladi.

O'zbek tilida ushbu atamalarga odatda qattiq qaralib, menustratsiyaga ishora qiluvchi har qanday so'zlar erkaklarga aytilishdan uzoq tutiladi. Hattoki televideniya ushbu davrda qo'llaniladigan tozalik mahsulotlari reklamalarida biror atamalardan qochilib, bunga faqatgina ishora qilinadi. Menustratsiya davri uchun

qo‘llaniladigan yevfemizmlar sifatida "oy ko‘rish", "hayz ko‘rish", "kasali kelmoq" kabi iboralar ishlatiladi.

So‘kinish va haqorat so‘zlari:

So‘kinish so‘zlari ko‘pincha g‘azab, umidsizlik yoki ta‘kidni yetkazish uchun din, jinsiylik yoki tana funksiyalari kabi tabu mavzulariga tayanadi.

Ingliz tilidan misollar:

Diniy haqorat so‘zlari: "God damn it!" ("Xudoning la‘nati bo‘lsin") yoki "Jesus Christ!" ("Iso Masih!") xristian madaniyatlarida kufr deb hisoblanadi.

"Sh*t" yoki "a**hole" kabi tana funksiyalariga asoslangan so‘kinishlar qo‘pol hisoblanadi.

O‘zbek tilidagi misollar:

O‘zbek tilida diniy so‘kinishlar asosan qarg‘ishlarga to‘g‘ri keladi. Ularga misol sifatida "Jin ursin!", "Xudo ursin!" kabilarni keltirish mumkin.

O‘lim tabulari

O‘lim ko‘plab madaniyat va jamiyatlarda nozik mavzu hisoblanib, unga to‘g‘ridan-to‘g‘ri murojaat qilishda odatda yumshatiladi yoki bu mavzudan umuman qochiladi.

Ingliz tilidan misollar:

To‘g‘ridan-to‘g‘ri "dead" ("o‘ldi") so‘zi o‘rniga "passed away" ("vafot etdi"), "departed" ("ketdi") or "gone to a better place" ("yaxshiroq joyga ketdi") kabi iboralari ishlatiladi.

"Grave" ("qabr") va "corpse" ("murda") kabi so‘zlar "final resting place" ("oxirgi dam olish joyi") yoki "the departed" ("o‘lganlar") bilan almashtirilishi mumkin.

O'zbek tilida "o'lmoq" so'zi o'rniga odatda "vafot etdi", "bandalikni bajo keltirdi", "rahmatli bo'ldi" kabi yevfemistik iboralar ishlatilishi mumkin.

Diniy tabular

Din ko'pincha hurmatni saqlash va kufrdan qochish maqsadida tabulardan foydalanishga buyuradi.

Islomiy tabular:

Islomda Allohni yoki Muhammad s.a.v ni la'natlash yoki haqoratlash taqiqlangan. "Astag'firulloh" (Allohdan kechirim so'rayman) kabi so'zlar tasodifiy gunohlarga qarshi turish uchun ishlatilishi mumkin. Islomda behuda yoki noto'g'ri kontekstda Alloh (Xudo) ismini aytishdan qochiladi. Harom joylarda (masalan, hojatxonalarda) Allohning ismini zikr qilish qat'iyan man etiladi.

Payg'ambar Muhammad s.a.v.ga nisbatan har qanday kamsituvchi yoki tahqirlovchi so'zlar taqiqlanadi. Uning ismidan keyin ko'pincha hurmat belgisi sifatida "Sallallohu alayhi vasallam" iborasi keladi.

Multfilmlar yoki ommaviy axborot vositalari kabi Payg'ambarimiz s.a.v.ning tasvirlari, yoki uni masxara qilish chuqur haqoratomuz hodisa hisoblanadi va kuchli ommaviy reaksiyaga sabab bo'lishi mumkin.

Islom Allohning kalomi hisoblangan Qur'onga juda hurmat bilan munosabatda bo'lishga chaqiradi. Uni yerga qo'yish, tahoratsiz ushlab yoki najas holatda o'qish tabu hisoblanadi. Ba'zi ulamolar Qur'on oyatlarini najas holatda tinglash ham joiz emas degan fatvolar berishgan.

Xristianlikdagi tabular:

Xristianlikda arziyas ishlari uchun Xudo nomi bilan qasam ichish tavsiya etilmaydi, chunki bu ilohiy ismning muqaddasligiga putur yetkazadi deb ishoniladi. Uchbirlik, xochga mixlanish yoki marosimlar haqidagi hazillar, ayniqsa konservativ xristian jamoalarida tabu hisoblanadi. Xochni, Injilni yoki cherkovni tahqirlash qattiq

tabu hisoblanadi. Masalan, Muqaddas Kitobni yoqish yoki undan nomaqbul foydalanish katta gunoh hisoblanadi.

Tabular insonning xulq-atvori, tili va jamiyatlardagi o'zaro munosabatlarini boshqaradigan chuqur ildiz otgan madaniy va ijtimoiy taqiqlardir. Ushbu cheklashlar ko'pincha diniy, axloqiy yoki ijtimoiy me'yorlardan kelib chiqadi, ular qabul qilinishi mumkin bo'lmagan yoki taqiqlangan deb hisoblangan narsalardan tarkib topadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan, tabu til senzurasini, yevfemizm va chetlab o'tish strategiyalari orqali o'rin almashtiriladi. Tabuni o'rganish madaniy qadriyatlar, ijtimoiy dinamika va tilning jamiyat uyg'unligini saqlab, so'zlab bo'lmaydigan narsalarni yetkazish uchun moslashuv usullari haqida tushuncha beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azhar, P., Arshad, F., Khudadad, K. & Tahir, R. (2022). A Descriptive Analysis of Linguistic Taboos of Urdu Language in Pakistan.
2. Frazer, J.G. (1998). *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Oxford: Oxford University Press.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati (2006). 5-jildlik. Tahrir hay'ati: I. Abdullayev (bosh muh.), M. Hojiyev, M. Mirtojiev va b. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
4. Qanbar, N. (2011). A Sociolinguistic Study of the Linguistic Taboos in the Yemeni Society. *Modern Journal of Applied Linguistics*.
5. Steiner, F. (1999). *Taboo*. London: Routledge.